

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертаційну працю *Л.В. Сменової* «**Лексико-словотвірні процеси в системі дієслів-термінів сфери комп'ютерних технологій**», виконану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (Дрогобич, 2021, повний обсяг дисертації – 311 с., основного тексту – 182 с.)

Троє десятиріч поспіль українські термінологи активно досліджують формування різних галузевих термінологій у нових суспільно-політичних умовах незалежної Української держави: без ідеологічних настанов і фахової цензури. Дослідницькі процеси об'єднує інша методологія – сформувати галузеві терміносистеми переважно на українській національно-мовній, а не чужомовній, донедавна російськомовній, чи інтернаціональній основі. Проте нерідко ці наміри важко зреалізувати, оскільки позалінгвальні чинники, передусім стрімкий розвиток наукових знань в умовах глобалізації, технологізації, інформатизації та комп'ютеризації, і суто лінгвальні – потреба якнайшвидше створити термінні найменування для нових наукових понять нинішньої професійної практики штовхають фахівців до невмотивованих запозичень із мови-донора, адже пошуки національних відповідників вимагають і часу, і глибоких знань щодо використання внутрішніх ресурсів мови. Однією з таких динамічно формованих термінологій української мови, як правильно оцінила дисертантка, є термінологія сфери комп'ютерних технологій. Саме тому обрання її об'єктом спеціального дослідження, безсумнівно, на часі. Заслуговує цілковитого схвалення і виокремлений для лінгвістичного вивчення дієслівний сегмент комп'ютерної термінології. Переконливо вмотивовано актуальність саме дієслівного термінотворення. Серед наведених аргументів: 1) збільшення питомої ваги дієслова у процесах найменування понять, на противагу досить закоріненому в радянській термінології іменниковому вираженню дії, процесу чи стану, що зумовлено органічністю дієслівного способу для української мови, оскільки дієслова

надають висловлюваній думці динамічності, природності; 2) давня традиція в українському термінознавстві, яку зумисне усували вповноважені владою наглядачі, щоб не відмежовувати українську мову від російської. Для посилення фахової аргументації варто було б подати ще й таку визнану типологічну особливість граматичного ладу української мови, як дієслівність, що вирізняє її з-поміж інших мов і на якій наголошували українські (І.Р. Вихованець) та закордонні (Д. Вечорек) дослідники, протиставляючи її іменниковій домінанті граматичного ладу російської мови, чим зумовлене широке вживання в ній віддієслівних іменників.

Дисертантка активно відстоює ідею про надання переваги дієсловам у найменуваннях дій, процесів та станів у комп'ютерній термінології української мови. Таку її позицію мотивувало, крім відзначених вище аргументів, установлене співвідношення дієслів і віддієслівних іменників у різних обстежених типах словників щодо експлікування дієслівної семантики термінами сфери комп'ютерних технологій. Воно вможливило виокремити три типи лексикографічних праць: 1) словники, у яких дієслівна семантика виражена віддієслівними іменниками; 2) словники, у яких запропоновано дієслова й похідні від них іменники, але непослідовно: в одних – і дієслова, й іменники, в інших – тільки дієслова, у третіх – лише віддієслівні іменники; 3) словники, у яких хоч і послідовно подано дієслова й віддієслівні іменники, але порушено системність щодо послідовного збереження виду у віддієслівних іменниках.

Авторська ідея ґрунтована також на характерності цього значення для дієслова та іменника: для дієвідмінюваних дієслів значення дії, процесу та стану є основним, тоді як для віддієслівних іменників – вторинним, і його кваліфікують у морфології та словотворі як значення опрідметненої дії, опрідметненого процесу, опрідметненого стану (І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, В.П. Олексенко, З.О. Валюх, О.П. Кушлик та ін.).

Ретельно зібраний та проаналізований у лексичному, семантичному та словотвірному аспектах корпус дієслівних термінів сфери комп'ютерних

технологій виявив досить непрості процеси, що відбуваються в цій професійній сфері, хитання й досі не усунені непослідовності, активні пошуки нормативних дієслівних термінних найменувань. Вони пов'язані насамперед із вибором питомого чи іншомовного відповідника до дієслова англійської мови, з подоланням дієслівної синонімії, з різними способами термінізації значень загальноновживаних дієслів, а також із транстермінізацією, що передбачає перенесення терміна з термінології однієї галузі знань до іншої або зі збереженням його семантичного наповнення, або із додаванням певного семантичного відтінку. На цих надважливих процесах дієслівного терміноутворення зосередила свою увагу Л.В. Сменова, адже від їх розв'язання безпосередньо залежить унормування та кодифікування комп'ютерної термінології української мови. Вона чітко й логічно визначила вузлові концептуальні засади свого дослідження:

1) обґрунтувала узагальнений статус дієслів, уживаних у комп'ютерній мові, як *дієслівних термінів сфери комп'ютерних технологій*, що номінують супровідні технології («Програмування», «Хмарні технології», «Вебдизайн», «Зберігання даних», «Передача даних», «Обробка даних», «Захист даних») і заповнюють відповідну нішу у складі комп'ютерних термінів поряд із термінами на позначення апаратного забезпечення (пристрої, механізми, засоби тощо) та програмного забезпечення (програми);

2) пов'язала формування дієслівних термінів сфери комп'ютерних технологій насамперед зі способом перекладу дієслів англійської мови як мови-донора українською мовою, а саме з наявністю / відсутністю в ній питомого чи запозиченого відповідника до цих дієслів, що вможливило розмежувати еквівалентний і безеквівалентний способи, а дієслова-терміни об'єднати у два типи – дієслова, що мають перекладний відповідник, і дієслова, які не мають такого відповідника;

3) визначила семантичну деривацію, передусім термінізацію, основним способом перетворення питомих дієслівних відповідників, належних до загальноновживаної лексики, на дієслова-терміни сфери комп'ютерних

технологій; у межах термінізації виокремила два основних різновиди (метафоризацію та спеціалізацію), що дало змогу охопити типові види лексико-семантичних перетворень базових загальноновживаних дієслів української літературної мови;

4) установила три лексико-семантичних способи перетворення запозичених еквівалентів на дієслівні терміни сфери комп'ютерних технологій: без зміни лексичного значення запозиченого дієслова, через звуження (спеціалізацію) та розширення і розвиток семантичної структури терміна;

5) умотивувала використання транстермінізації (функційної та семантичної) як периферійного способу постання дієслівних термінів сфери комп'ютерних технологій;

6) з'ясувала суть та межі трансформного запозичення (6,4%), унаслідок якого у сфері комп'ютерних технологій з'явилися дієслова, що є наслідком транскодування оригінальної дієслівної основи (кореня) та пристосування її (його) до граматичних особливостей структури дієслова в українській мові, насамперед за допомогою дієслівних суфіксів;

7) простежила утворення на основі дієслів-термінів, що є наслідком семантичної деривації і трансформного запозичення, нових префіксальних дієслівних термінів, що розширюють внутрішні ресурси формування комп'ютерної термінології.

На цих основних засадничих принципах Л.В. Сменова зуміла професійно побудувати самостійне, новаторське дослідження складного комплексу актуальних проблем, пов'язаних із формуванням системи дієслів-термінів сфери комп'ютерних технологій.

Високої оцінки заслуговує аналіз різних виявів (способів) термінізації загальноновживаних дієслів української літературної мови, що є питомими відповідниками дієслів англійської мови і мають або не мають запозичених дублетів. Вони становлять основний національний внутрішній ресурс, використаний для творення термінів сфери комп'ютерних технологій, хоч він

і зумовлений, як правильно наголошує дисертантка, механізмом перекладу термінів із дієслівною семантикою з мови-донора на мову-реципієнта (с. 108), що дало підстави зробити висновок про перекладні еквіваленти як потужний внутрішній мовний ресурс для українських дієслівних термінів сфери комп'ютерних технологій.

Питомі перекладні еквіваленти подано як видові пари: дієслово у формі інфінітива доконаного виду – дієслово в цій же формі недоконаного виду. Цікаво, що в опціях істотно переважають дієслова доконаного виду, пор.: *вирізати, зберегти, надіслати, перейменувати* і т. д. Запозичені перекладні еквіваленти є переважно двовидовими дієсловами, так їх подають словники української мови. Проте незаперечним здобутком українських мовознавців є виявлення і фіксація в сучасній практиці їхніх відповідників недоконаного виду, утворених способом вторинної суфіксальної імперфективації, що відбиває тенденцію, характерну для дієслівного видотворення, до формального вираження видових значень. Оскільки деякі із запозичених перекладних еквівалентів мають утворені суфіксальним способом відповідники недоконаного виду, то їх так само, як і питомі перекладні еквіваленти, можна подавати видовими парами, пор.: *адаптувати – адаптовувати, анулювати – анульовувати*, дарма що їх немає у словниках (відомо, що фіксація у словниках відстає від реального використання). Таке подання засвідчило б хай і обмежене, але реальне поповнення внутрішніх ресурсів української мови у формуванні видових пар дієслівних термінів сфери комп'ютерних технологій.

Найширше представлено, за визначенням дисертантки, метафоризацію лексико-семантичних варіантів твірних українських дієслів, передусім тих, що виражають конкретну фізичну дію, рух-переміщення та інтелектуальну дію, і найобмеженіше – метафоризацію семантики дієслів стану. Відзначено складність термінізації тих питомих загальноновживаних дієслів, переважно префіксальних парновидових, що мають у межах комп'ютерної фахової мови синонім – запозичену дієслівну лексему, що зумовлює потребу вибору з-поміж

питомої і чужомовної. Дисертантка запропонувала об'єднати їх у три групи за частотністю функціонування та вирізненим відтінком значення. До першої групи уналежнила питомі дієслівні терміни, які за умови тотожності семантики у відповідних наукових текстах уживані частіше, ніж чужомовні дієслівні терміни; до другої – питомі і чужомовні, але розмежувала їх використання залежно від виразності того чи того терміна в певному контексті; до третьої – однаково вживані питомі і чужомовні дієслівні терміни. Відзначила переважання і перспективність другого типу, адже він дає змогу за допомогою різномовних термінів передати різні відтінки певного термінового значення у сфері комп'ютерних технологій. У зв'язку з вибором дієслівного терміна з-поміж генетично неоднорідних синонімів постає ще одна близька проблема: за яким критерієм потрібно вибирати дієслівний термін із-поміж двох і більше синонімічних дієслів української мови. Порівняймо дієслова *витерти* / *витирати* і *стерти* / *стирати* або *видалити* / *видаляти*, *викинути* / *викидати*, *вирізати* / *вирізати*, *знищити* / *знищувати* та ін. Чи не створюють дієслівні синоніми надлишковості в термінології цієї сфери?

Загалом же зроблені узагальнення досить слушні, адже вони мають безпосередній вихід у практику використання дієслівних термінів та їх кодифікацію.

Одним із важливих та успішно розв'язаних завдань вважаю те, що передбачало з'ясувати специфіку лексичних, семантичних та словотвірних процесів дієслівного терміноутворення у сфері комп'ютерних технологій. Лексико-граматичну специфіку формування власне української термінології в цій сфері дослідниця вбачає у використанні насамперед дієслівних термінів на позначення дій, процесів та станів, оскільки саме вони «відображають самотність граматичної організації формування думки українців» (с. 15 автореферату). Для питомих перекладних відповідників, що співвідносяться в межах дієслівної семантики із термінами мови-донора, характерні послідовні кореляції з дієсловами недоконаного виду, що надає їм статусу парновидових дієслів. За цією ознакою вони вирізняються на тлі переважно двовидових

запозичених перекладних дієслівних відповідників і дієслів, що постали внаслідок транстермінізації та трансформних запозичень.

Національну словотвірну специфіку формування дієслівних термінів сфери комп'ютерних технологій віддзеркалюють насамперед суфікс *-ува-(-юва-)*, широко вживаний для морфолого-словотвірного оформлення дієслівних основ іншомовного походження та пристосування їх до граматичної структури дієслів української мови, а також дієслівні префікси, за допомогою яких чужомовні дієслова активно втягуються у внутрішньодієслівне префіксальне словотворення. Характерно, що серед таких префіксів і питомі українські *пере-, роз-, за-* та ін., що свідчить про гібридність нових віддієслівних дериватів. Відзначені особливості дали підстави дослідниці зробити основний і досить важливий висновок: формування системи дієслів сфери комп'ютерних технологій відбувається «на власне українському мовному ґрунті» (с. 16 автореферату).

Уперше представлене теоретичне осмислення процесів формування дієслів-термінів сфери комп'ютерних технологій на основі питомого та запозиченого потенціалу перекладних еквівалентів до дієслів англійської мови, а також на основі термінів, перенесених з інших галузевих термінологій, і дієслів, посталих унаслідок трансформних запозичень, зроблені узагальнення мають винятково важливе практичне значення, але не тільки в лінгводидактиці, як відзначено в дисертаційній праці, а насамперед в унормуванні та стандартуванні комп'ютерної термінології сучасної української мови. Надважливе значення для користувачів має укладений словник дієслів, що увійшли як терміни до сфери комп'ютерних технологій. Мені здається, що в ньому потрібно подати тільки ті значення (лексико-семантичні варіанти) дієслів, з якими вони вживані у сфері комп'ютерних технологій, а не основні значення, зафіксовані у словниках української мови. З огляду на актуальність та практичну цінність виконаного дослідження, пропоную надрукувати його як окрему монографію. Готуючи її до друку, дисертантці потрібно буде подати покликання у квадратних дужках після

прізвищ тих дослідників, де їх ще не подано, та усунути поодинокі правописні й стилістичні недогляди.

На підставі докладно прорецензованої проблематики дисертації Л.В. Сменової маю підстави оцінити її як актуальне, концептуально цілісне й послідовне та новаторське дослідження, результати якого матимуть широке як теоретичне, так і практичне застосування. Дослідниця продемонструвала високий фаховий рівень викладу теоретичних засад термінотворення, що вможливило успішно розв'язати поставлені завдання та досягти мети, уміння робити логічні узагальнення на основі обстеженого матеріалу.

Дисертація «Лексико-словотвірні процеси в системі дієслів-термінів сфери комп'ютерних технологій» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 р., зі змінами, унесеними згідно з Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р. та № 1159 від 30.12.2015 р.

За виконане дослідження Л.В. Сменова цілком заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
доктор філологічних наук, професор
завідувач відділу граматики
та наукової термінології
Інституту української мови НАН України

Гор.

К.Г. Городенська

Відрук надіслав до спецфанди К 36.053.02 26.04.2021р.

Учений секретар *В.В. Котова*

